

УДК 378.14

ВПЛИВ БІОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Майстренко Л.В.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглядаються біологічні фактори розвитку емоційного інтелекту. Рівень емоційного інтелекту батьків, правопівкульний тип мислення, спадкові задатки, властивості темпераменту, особливості переробки інформації – важливі фактори розвитку емоційного інтелекту. Вроджені можливості в значній мірі визначають емоційну сферу психічного життя людини. Їх роль в людському житті очевидна. Розвиток емоційного інтелекту є важливим фактором адаптації, оптимізації міжособистісної взаємодії та позитивної поведінки людини.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна сприйнятливність, емоційна компетентність, біологічний фактор, інтроверсія.

Постановка проблеми. Проблема розвитку емоційного інтелекту, яка знаходиться в центрі наукових дискусій, є важливою та актуальною. Її актуальність пояснюється високим рівнем евристичних можливостей, які сприяють успішній соціальній адаптації та емоційній гармонії розвитку особистості, визначають рівень її емоційної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до вивчення емоційного інтелекту пов'язаний як зі складністю питань концептуальному колу даної проблеми, так із потребою подальших прикладних досліджень. Проблема емоційного інтелекту стала об'єктом дослідження таких зарубіжних вчених як Джон Мейер, П. Селовей, Д. Карузо, Д. Гоулман та інших. На пострадянському просторі емоційний інтелект досліджують такі вчені: Божок О.О., Пашко Т.А., Остапчук О.М., Власова О.І., Люсін Д.В., Березовська Т.П., Лобанов А.П., Лібін А.В., Юркевич В.С., І.Н. Андреева та багато інших. Їхні наукові інтереси присвячені проблемам становлення і розвитку емоційного інтелекту, передумовами його виникнення, концептам, психології емоцій та формування емоційної культури тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на важливість та різноплановість досліджень, деякі аспекти його вивчення емоційного інтелекту залишаються актуальними і носять гіпотетичний характер. Ідея множинності інтелектуальних проявів, соціальний інтелект повинні розширити уявлення про емоційний інтелект. На нашу думку, характеристика евристичного потенціалу емоційного інтелекту, категоризація і диференціація понять, емоційна культура в концептуальному полі емоційного інтелекту також потребують дальшого обґрунтування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття біологічних факторів в розвитку емоційного інтелекту та його змісту.

Виклад основного матеріалу. Інтерес вчених до емоційного інтелекту (ЕІ), як сукупності ментальних здібностей для розуміння власних емоцій та емоцій інших людей і до управління емоційною сферою – обумовлений тим, що він є передумовою позитивної поведінки людини і його розвиток оптимізує міжособистісні взаємодії.

Термін «емоційний інтелект» виник в результаті розвитку уявлень про природу когнітивних та афективних процесів у їхньому взаємозв'язку.

Важливим досягненням в цьому процесі стало збагачення уявлень про емоції – «психічні стани і процеси, в яких відображається безпосереднє, ситуативне переживання життєвих явищ, зумовлене їх відношенням до потреб суб'єкта» [10, с. 120]. «Емоційний інтелект – це здатність людини усвідомлювати власні почуття і почуття інших людей, мотивувати себе й інших, керувати емоціями як наодинці, так і у стосунках з іншими» (Пітер Селовей, Джон Мейер). Отже, під терміном «емоційний інтелект» ми розуміємо сукупність розумових здібностей для обробки емоційної інформації.

Ціннісне сприйняття світу відбувається лише тоді, коли людина не тільки аналізує події, а й ставиться до них емоційно. Емоції існують завжди. Їх роль у людському житті очевидна.

Люди з високим емоційним інтелектом в соціальному плані урівноважені, дружельюбні, перебувають в доброму настрої, не піддаються страху і не схильні до тривожних роздумів. В них є почуття обов'язку до людей і початих справ, охоче беруть на себе почуття відповідальності і дотримуються етичних принципів, у ставленні до інших вони доброзичливі і турботливі. Їхнє емоційне життя багате подіями, але в належній мірі. Вони перебувають у злагоді з самим собою, з іншими людьми та суспільством, в якому живуть [5, с. 79].

Розвиток емоційного інтелекту є важливим фактором адаптації в соціальному оточенні. О.І. Власова, в результаті експериментальних досліджень, робить висновок, що емоційно обдаровані підлітки легко вживаються в колективі, часто стають лідерами, добре адаптуються в новому середовищі, сприяють покращенню соціально-психологічного клімату [4]. Предметом особливої уваги психологів, вчителів і вихователів мають бути такі поняття, як емоційна обдарованість, емоційний баланс, емоційний стиль, емоційна свобода, емоційна зрілість, емоційна інтоксикація.

Психологи розрізняють різні можливості розвитку ЕІ. Одні (Дж. Мейер) вважають, що підвищити рівень емоційного інтелекту неможливо, бо ЕІ відносно стійка здатність. Інші (Д. Гоулман), дотримуються точки зору, що ЕІ можна і треба розвивати. Підтвердженням цієї точки зору є той факт, що нервові шляхи мозку продовжують розвиватися аж до середини людського життя [4]. Тому розвиток емоційних можливостей може продовжуватися від трьох до двадцяти років. Прихильники розвитку емоційного інтелекту

стверджують, що в школі потрібно проводити спеціальне навчання, спрямоване на розвиток емоційної компетентності. Така «емоційна освіта» може здійснюватися як через пряме навчання, так і через створення певного психологічного клімату притягнення учнів, вчителів і батьків до спільної діяльності. Як показав аналіз, така робота благотворно впливає на психічне здоров'я і вже проводиться в українських школах, бо позитивні емоції несуть дитині радість, а негативні пригнічують її.

О. Остапчук у статті «Школа емоційного інтелекту» розкриває психологічні чинники, що сприяють виникненню позитивних емоцій. Сюди відносяться: відчуття захищеності, сміливості, довіри, спокою і радості. Почуття захищеності породжується розумінням свободи як можливості вільно висловлювати думки, дотримуватися мудрих вчинків. *Сміливість* – це вміння приймати неординарні рішення, вільно висловлювати думки щодо життєвих ситуацій. *Довіра* виникає через можливість вільно звертатися до педагогів з різноманітними пропозиціями, через щирість та повагу у спілкуванні, доброту без слабкості. *Спокій* – це відсутність стресових ситуацій, відсутність приниження учнів через незнання або неправильну відповідь та присутність комфортної атмосфери в класі. *Почуття радості* створюється затишними умовами перебування учнів в школі, задоволенням від особистого зростання та досягнень класу, школи, ласкавістю у спілкуванні з педагогами та батьками [8, с. 34].

Термін «емоційний інтелект» охоплює різне коло понять Сюди відносяться такі поняття як *емоційні здібності, емоційна інформація, емоційне мислення, емоційна креативність, емоційна культура*. Ці поняття розроблені різними вченими розкривають різні дійові сторони емоційного інтелекту, їх актуальність очевидна. Наприклад, *емоційні здібності* – це індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої. Емоційну культуру особистості О.О. Божок розуміє як вихованість емоцій, рівень розвитку емоцій, який передбачає емоційну чуйність і відповідальність за свої переживання перед собою і оточуючими [3, с. 36–40]. Т. А. Пашко виділяє в структурі емоційної культури п'ять компонентів. *Когнітивний компонент* як знання про суть емоцій людини, їх психологічні закономірності, про факти, які визначають ступінь емоційності людини. *Емпатійний компонент* – це вміння співпереживати, розпізнавати почуття інших людей, розуміти причини їх емоційних станів, поважати почуття інших. А звідси прагнення до прекрасного, бажання дарувати радість людям. *Рефлексивний компонент* – це вміння розуміти власні емоції, причини їх виникнення. *Мотиваційний компонент* – це наявність актуальних потреб в самоорганізації особистих переживань, в прагненні до стабільного та яскравого емоційного життя. Цей компонент визначає зміст емоційної складової ідеалу особистості. *Регулятивний компонент* – це вміння керувати власними емоціями, бачити причини складних окремих життєвих ситуацій, знаходити способи їх змін, викликаючи позитивні емоції, визначати стратегію і тактику власних дій для забезпечення нормального емоційного стану [9, с. 322–327].

Емоційна культура ґрунтується на емоційній грамотності – здатності до вербального вираження емоцій на основі розвинутого емоційного словникового запасу. Підвищення емоційної грамотності є одним із важливих компонентів в моделі емоційного інтелекту Дж. Мейера – П. Селовея – Д. Карузо [15]. І нарешті емоційна культура особистості розглядається як вихованість емоцій, рівень їх розвитку, який включає емоційну чуйність і відповідальність за свої переживання перед собою і оточуючими, сприяючи успішній соціальній адаптації і емоційному добробуту [1, с. 139]. Емоційна культура у виборі стратегії емоційного реагування орієнтується на найвищі моральні цінності і має гуманістичну спрямованість. Категорія гуманності об'єднує емоційний інтелект і емоційну культуру.

Існує зв'язок між емоційними та пізнавальними процесами. Про це свідчать відомі слова Ч. Дарвіна, що коли розум сильно збуджений, ми можемо очікувати, що він моментально і безпосередньо вплине на серце; коли серце відчує цей вплив, воно спрямує свою реакцію в мозок. Німецький філософ і психолог Г. Мейер у своїй праці «Psychologie des emotionalen Denkens» (1908) поруч з логічним мисленням виділяє емоційне, в якому на першому плані стоять потреби почуття і волі. Його праці заперечують інтелектуалістичні твердження про те ніби в мисленні головну роль відіграє пізнавальний інтерес.

В. Юркевич розвиває думку, що емоційний інтелект надається розвитку і спрямованому навчанню в більшій мірі, ніж абстрактно – логічний [15, с. 85–87]. Проте, проблема розвитку емоційного інтелекту складна, багатогранна і залежить від багатьох факторів – біологічних та соціальних.

За даними І. Андреевої, до біологічних факторів, які вона називає «передумовами», відносяться рівень емоційного інтелекту батьків; правопівкульний тип мислення; спадкові задатки емоційного сприйняття; властивості темпераменту; особливості обробки інформації [2].

У *рівні емоційного інтелекту* батьків виявлений значний зв'язок між рівнем емоційного інтелекту дітей та їх матерів, в той час як між рівнем емоційного інтелекту дітей та їх батьків такого зв'язку не виявлено. На основі цього було зроблено висновок, що відносини «батько – син», пов'язані з низьким рівнем емоційного інтелекту і поведінки. Це пояснюється тим, що рівень емоційності батьків діє опосередковано як «збагачене середовище», в якому дитина може набути необхідні для адаптації знання, звички і розвинути впевненість в своїй емоційній компетентності. Важливим фактором цього середовища є мати, яка, як правило проводить з дитиною більше часу ніж батько. Проте у підлітковому віці на розвиток емоційного інтелекту молодих людей більше вплив має середовище однолітків, ніж їхніх батьків [2, с. 58].

З іншого боку, у працях багатьох сучасних психологів наголошується на зв'язку емоційного інтелекту з функціональною асиметрією мозку, зокрема з пануванням правої півкулі. *Правопівкульний тип мислення* пов'язаний з невербальним інтелектом, який здатний точно розпізнавати емоційні забарвлення мовлення. Тому люди з розвиненим невербальним інтелектом – емоційно

рухливі, більше спрямовані на оточуючих, ніж на самих себе. Вони краще розпізнають емоції [16, с. 6], а «правопівкульні» музиканти краще ідентифікують емоційний стан того, що говорить, ніж «лівопівкульні» математики. Встановлено, що музиканти і вокалісти володіють більш розвинутою здатністю до адекватного сприйняття емоційного стану людини по його голосу. В осіб «художнього» типу більш виражена здатність до правильного визначення виду емоційного контексту живої мови, вони емпатійніші і тривожніші. Прихильники зв'язку емоційного інтелекту з правою півкулею мозку вважають, що саме правопівкульний тип мислення сприяє більш точному розпізнанню емоцій різних людей. Домінування правої півкулі виступає в якості певного *спадкового задатку емоційного сприйняття*, яке характеризує успішність адаптації, емоційного відгуку на стимул до обставин. Слаборозвинута емоційна сприйнятливність частково спадкова і передбачає незрілі та непророблені почуття. Для осіб, у яких вона високо розвинута, характерне поєднання задоволення особистих потреб з інтересами суспільства [2, с. 59]. Тому емоційна сприйнятливність пов'язана з ефективною обробкою емоційної інформації.

Властивості темпераменту відносять до вроджених задатків емоційної сприйнятливості. На думку А.В. Лібана, і темперамент, і інтелект є характеристиками інструментальної сфери індивідуальності, проте темперамент характеризує її з боку активності, енергії, а інтелект – з боку можливостей суб'єкта, уміння розпоряджатися цією енергією [7]. В структурі кожного із вказаних психічних явищ «існують спільні фундаментальні енергоінформаційні процеси, які залежать, очевидно, від одних і тих самих біологічних рис людини або її задатків» [13, с. 70–75]. Можливо, що інтелект поруч з властивостями темпераменту входить в єдину систему психічних властивостей. Особливості темпераменту дитини у багатьох випадках визначають такі особистісні характеристики, як нейротизм, екстраверсія і свідомість, які високо корелюють з опитувальниками на емоційний інтелект [14, с. 20–25]. Це означає, що властивості темпераменту утворюють взаємозв'язки з емоційним інтелектом. Існують суттєві відмінності між емоційним інтелектом екстравертів та інтровертів. Дослідження відмінностей в мисленні екстравертів та інтровертів, дали можливість зробити припущення, що екстраверсія обумовлює більш ефективну обробку зворотної інформації.

В працях В.М. Русалова і С.І. Дудіна встановлено, що темперамент і здібності взаємодіють один з одним передовсім через характеристики активності – енергійність, пластичність і темп. Тісний зв'язок між двома даними підструктурами залежить від двох параметрів: віку і рівня розумового розвитку. Чим вищий інтелект, тим слабші зв'язки між вивчаючими ознаками індивідуальності [12].

Поруч з активністю важливим параметром темпераменту є емоційність. Високий рівень емоційності можна вважати показником емоційного інтелекту, бо передбачає когнітивний аналіз емоційної інформації на досить високому рівні. Проте, прояви емоційності переважають в екстравертів.

Від особливостей темпераменту багато залежить перевага в людині емоційних переживань певного характеру. Так оркестранти-екстраверти прагнуть виконувати твори, які спонукають до переживання радості, до активності, і уникають переживань, пов'язаних зі смутком. Інтроверти ігнорують музичні твори, які викликають переживання гніву, активності і радості [6].

З властивостями темпераменту – екстраверсією і нейротизмом пов'язані *особливості переробки інформації*. В дослідженнях особистості виявлено існування індивідуальних відмінностей при переробці стимулів з позитивною та негативною валентністю. Вважається, що екстраверсія сприяє переробці позитивних, а нейротизм негативних стимулів.

Висновки і пропозиції. Емоційний інтелект – результат розвитку уявлень про природу когнітивних та афективних процесів людського мозку, збагачення уявлень про емоції як підсистему свідомості, розширення про множинність їх проявів. Складне багатоаспектне явище емоційного інтелекту реалізується в різних взаємозв'язаних, інколи суперечливих для емпіричної фіксації формах. На розвиток емоційного інтелекту впливають різні чинники, серед яких важливе місце займають біологічні фактори. Аналіз результатів дослідження показує, що в основі біологічних факторів для розвитку здібностей емоційного інтелекту лежать розкриті відмінності, пов'язані з роботою мозку і рисами темпераменту. Зміст кожного біологічного фактору можна поглиблювати, об'єднувати в певні категорії, розширюючи та актуалізуючи емоційні знання. Розвиток біологічних факторів емоційного інтелекту сприяє адаптації людини в соціальному середовищі, оптимізації міжособистісних взаємодій. Вивчення емоційного інтелекту, факторів його розвитку може стати свідченням більшої його відкритості до інших суспільних факторів.

Список літератури:

1. Андреева И.Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2007. – № 5. – С. 57–65.
2. Андреева И.Н. Концептуальное поле понятия «эмоциональный интеллект» / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2009. – № 4. – С. 131–141.
3. Божок О.О. Емоційна культура студентів як ціннісна складова становлення їх особистості / О.О. Божок // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 31. Серія: психологічні науки: Збірник наукових праць у 3-х т. – Чернігів: ЧДПУ. – 2005. – № 31. – Т. 1. – С. 36–40.
4. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія / О.І. Власова // – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2005. – 308 с.
5. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман, пер. с англ. А.П. Исаевой // М.: АСТ. – Москва; Владмир: ВКТ. – 2009. – 478 с.
6. Дружинин В.Н. Метафорические модели интеллекта / В.Н. Дружинин // Психол. журн. – 1999. – Т. 20. – № 6. – С. 44–52.

7. Либин А.В. Дифференциальная психология. На пересечении европейских, российских и американских традиций / А.В.Либин // М.: Смысл. – 2000. – С. 532.
8. Остапчук О.М. Школа «емоційного інтелекту» / О.М. Остапчук // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2012. – С. 31–40.
9. Пашко Т.А. Психологічні засади формування емоційної культури сучасної молоді / Т.А. Пашко // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. IX. Ч. 1. – К. – 2007. – С. 322–327.
10. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник Степанов О.М – К.: Академ. видав. – 2006. – 423 с.
11. Юркевич В.С. Развитие начальных уровней познавательной потребности у школьников / В.С. Юркевич // Вопросы психологии. – 1980 – № 2. – С. 83–92.
12. Русалов В.М., Дудин С.И. Темперамент и интеллект: общие и специальные факторы развития / В.М. Русалов, С.И. Дудин // Психол. журн. – 1995. – № 5. – С. 12–23.
13. Русалов В.М., Наумова Е.Р. О связи общих способностей с «интеллектуальными» шкалами темперамента / В.М. Русалов, Е. Р. Наумова // Псих. журн. – 1999. – Т. 20. – № 1. – С. 70–77.
14. Робертс Р.Д. и др. Эмоциональный интеллект: проблемы теории, измерения и применения на практике / Р.Д. Робертс // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2004. Т. 1. № 4. – С. 3–26.
15. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications / J.D. Mayer, P. Salovey, D. Caruso // Psychol. Inq. – 2004. – V. 15. – № 3. – P. 197–215.
16. Pushina A.Kh. Peculiarities of identification of the sound spechs emotional context / A.Kh. Pushina // Int. J. Psychophysiol. – 1991. – V. 11. – № 1. – P. 63.

Майстренко Л.В.

Николаевский национальный университет имени В.О. Сухомлинского

ВЛИЯНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

В статье рассматриваются биологические факторы развития эмоционального интеллекта. Уровень эмоционального интеллекта родителей, правополушарный тип мышления, наследственные задатки, особенности темперамента, особенности обработки информации – важные факторы развития эмоционального интеллекта. Врожденные возможности в значительной степени определяют эмоциональную сферу психической жизни человека. Их роль в человеческой жизни очевидна. Развитие эмоционального интеллекта является важным фактором адаптации, оптимизации межличностного взаимодействия и позитивного поведения.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоциональная восприимчивость, эмоциональная компетентность, биологический фактор, интроверсия.

Maystrenko L.V.

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

THE INFLUENCE OF BIOLOGICAL FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE

Summary

The article deals with the biological factors of development of emotional intelligence. The level of emotional intelligence of parents, right-hemispherical type of thinking, inherited abilities, properties of temperament, peculiarities of information processing – are important factors of development of emotional intelligence. Innate abilities largely determine the emotional sphere of mental life. Their role in human life is evident. The development of emotional intelligence is an important factor in the adaptation, optimization of interpersonal interaction and positive behavior.

Keywords: emotional intelligence, emotional susceptibilty, emotional competence, biological factor, introversion.